

מלחמה בעידן של שקיפות ושל שונות¹

"המלחמה כאירוע עצום ומכריע במחלוקת ביחסים בין-לאומיים: מלחמה מסוג זה כבר אינה קיימת"²

שתיים מהמהפכות המעצבות שהתרחשו במאה ה-20, ושממשיכות להשפיע על החיים ועל המציאות הפוליטית כיום הן מהפכת המידע, ובכלל זה האינטרנט והשפעותיו על המדיה העולמית ועל דרכי התקשורת בעולם באופן כללי יותר, והגלובליזציה של הפוליטיקה, הכלכלה והתרבות העולמית.³ מהפכות אלה השפיעו באופן ניכר על המלחמה, ובייחוד על הגברת השקיפות והגיוון שבה.

התפתחויות טכנולוגיות דוגמת האינטרנט, יכולת שידור קול ותמונה וקישוריות פס רחב שינו לבלי הכר את זרימת המידע ברחבי העולם והגבילו את יכולתן של המדינות לשלוט בה.⁴ גם קהלי היעד של אמצעי התקשורת פיתחו ציפיות שונות מדיווחי חדשות, וכעת מצפים לקבל מידע בזמן אמת.

סכסוך מעצם טבעו, ובעיקר מופעי האלימות המתלווים אליו, הם בעלי ערך חדשותי בעיני מפיקי המדיה והצרכנים, וסכסוכים שמעוררים עניין בין-לאומי משודרים ללא הרף ובזמן אמת ברחבי העולם - או דרך עדשותיהם של צלמי הטלוויזיה, מצד הלוחמים עצמם, או בידי אזרחים או ארגונים לא ממשלתיים (NGOs) שעושים שימוש בטלפונים החכמים כדי להעלות תמונות לרשתות החברתיות.⁵ מדינות איבדו אפוא את היכולת לשלוט בשטף המידע.

¹ לניתוח מעמיק יותר של רבים מהגורמים למלחמות החדשות ראו: Amichai Ayalon, Elad Popovich, and Moran Yarchi, "From Warfare to Imagefare: How States Should Manage Asymmetric Conflicts with Extensive Media Coverage," **Terrorism and Political Violence**, 28(2) (2016), pp. 254–273.

² Smith, 2005, 1²

³ Kaldor, 2007, pp. 1–3

⁴ התפשטות טכנולוגיות המידע סיפקה למדינות יכולת חסרת תקדים למעקב אחר אזרחיהן ולשליטה בהן. בעוד מכמה בחינות עשויות יכולות אלה להגביר את כוחן של המדינות, הטענה כאן היא שהמדינות כבר אינן נהנות משליטה בלעדית על המידע עצמו.

⁵ David Betz, "The Virtual Dimension of Contemporary Insurgency and Counterinsurgency," **Small Wars & Insurgencies**, 19(4) (December 2008), pp. 510–540; Scott Douglass, "Waging the Inchoate War: Defining, Fighting, and

תפקידן של המדיה ושל הגלובליזציה

לכלי התקשורת, הממוסדים והאחרים, עשויה להיות השפעה קריטית על סכסוכים. יכולתה של המדיה לעצב דעות בנושא מסוים תלויה מאוד בשאלה עד כמה איתנים אנשים בדעתם בנושא המדובר מלכתחילה, ומה היו ההתנסויות הבלתי אמצעיות שלהם עם הנושא. לרובם המוחלט של האזרחים בדמוקרטיות הליברליות במערב יש מעט מאוד דעות מגובשות מראש, אם בכלל, בכל הנוגע לענייני חוץ ולסכסוכים זרים, ועוד פחות מכך התנסות אישית בהם. מכאן, שהתמונות והדיווחים על סכסוכים נוטים להשפיע מאוד על תפיסותיהם של אנשים.⁶

ואולם השפעתה של המדיה אינה עוצרת בתפיסות: תפיסותיהם של האזרחים מעצבות את הפוליטיקה בדמוקרטיות, באמצעות דפוסי ההצבעה כמו גם דפוסי הצריכה. במילים אחרות, כאשר מעשיו של אחד מהצדדים בסכסוך נתפסים כלא מוסריים או בלתי מידתיים, אנשים בכל רחבי העולם יכולים "להעניש" את הצד הזה, הן באמצעות הצבעה לטובת מדיניות שתכוון להגביל את פעולותיו ולגרוע מהתמיכה הבין-לאומית בו, והן באמצעות חרם על מוצריו שנועד להביא לפגיעה ישירה בכלכלתו.⁷

אחד היעדים במלחמה הוא לזכות בתמיכת הציבור; בעולם גלובלי מדובר ביעד חשוב עוד יותר, כיוון שבעולם כזה לגיטימציה ותמיכה בין-לאומית עשויות להגביל את השימוש בכוח ולהשפיע על תוצאות הסכסוך.⁸ כשמוסיפים לכך את היבט השקיפות, אזי ההתרחשויות בשדה הקרב, שבעבר נועדו להשפיע על הפוליטיקה הבין-לאומית בטווח הארוך,

Second-Guessing the 'Long War', *Journal of Strategic Studies*, 30(3) (2007), pp. 391–420; Nathan Roger, *Image Warfare in the War on Terror*, Palgrave Macmillan, London, 2013.

Matthew A. Baum and Philip B. K. Potter, "The Relationship Between Mass Media, Public Opinion, and Foreign Policy: Toward a Theoretical Synthesis," *Annual Review of Political Science*, 11 (2008), pp. 39–65; Stuart N. Soroka, "Media, Public Opinion and Foreign Policy," *The International Journal of Press/Politics*, 8(1) (January 2003), pp. 27–48; Ayalon et al, 2016, 260–261.

Cary Clyde Hufbauer, Jeffrey Schott, Kimberly Ann Elliot, and Barbara Oegg, *Economic Sanctions Reconsidered*, 3rd ed., Peterson Institute for International Economics, Washington DC, 2007

Charles D. Freilich, *Israeli National Security: A New Strategy for an Era of Change*, Oxford University Press, Oxford, 2018, pp. 92–99.

הדגש על לגיטימציה בין-לאומית וחשיבותה עשוי להיות בולט יותר עבור מדינות קטנות וצעירות יותר דוגמת ישראל, יותר מאשר עבור מעצמת על דוגמת ארצות-הברית. אך בשני המקרים לגיטימציה בין-לאומית היא משתנה חשוב ורלוונטי.

משפיעות עתה כמעט ברגע התרחשותן, והקשר בין תוצאה צבאית לתוצאה מדינית אינו ליניארי.

הצלחה בשדה הקרב שעולה בסיקור שלילי במיוחד עשויה לעיתים להרחיק מדינה מהניצחון. בד בבד, מגמת הגלובליזציה הובילה למגע רב יותר בין חברות שונות ברחבי העולם, ושחקנים מסוג חדש הופיעו בזירה: חברות רב־לאומיות הפכו למרכיב משפיע בהתנהלות שבין מדינות; התארגנויות אזרחיות וארגונים לא ממשלתיים פועלים כדי להשפיע על ממשלות או באופן ישיר; וחשוב מכול, הטכנולוגיה המודרנית מקלה על יחידים ועל קבוצות להפעיל אלימות פוליטית ברמות שונות.

בעוד בתאוריה הקלסית שנוסחה בידי קלאוזביץ, המלחמה מתנהלת כמעט אך ורק בין מדינות עצמאיות וריבוניות בעלות רמת לכידות גבוהה, הרי ככל שמתרחבת במת הפוליטיקה העולמית כך אנו רואים יותר ויותר מלחמות המתרחשות בין מדינות לסוגים שונים של שחקנים לא מדינתיים, כגון ארגוני טרור וקבוצות מורדים,⁹ כמו גם בין מדינות להתארגנויות פוליטיות מסוגים נוספים, למשל על רקע דתי או תרבותי.¹⁰ רבים מהארגונים הללו נבדלים לגמרי באידיאולוגיות, בטקטיקות צבאיות ושרשראות פיקוד, ובאופי של יחסי דרג פוליטי-צבאי.

מאפיין בולט המשותף לרבים מהיריבים החדשים הללו הוא יכולתם להמשיך להילחם גם נוכח אבדות כבדות, שסביר שהיו גורמות לצבא סדיר להיכנע. ניתן היה לראות זאת במלחמתה של ארצות־הברית בווייטנאם ובפלישתה של ברית־המועצות לאפגניסטאן, כמו גם בדוגמאות קרובות יותר, למשל מבצע "צוק איתן" בעזה ב־2014.¹¹ אסטרטגיה של אי־כניעה עשויה להפוך מלחמה למאבק אין־סופי, ולתהליך מתמשך שבו קשה לזהות נקודות ברורות של התחלה וסיום.

⁹ William S. Lind, "Understanding Fourth Generation War," *Military Review*, 84(5) (September-October 2004), p. 13;

Elad Popovich, "The Balancing of Terrorism: Two Years After the Second Lebanon War", *Israeli Journal of Foreign Affairs*, 2(3) (2008), pp. 115-127

¹⁰ Kaldor, 2007, 2-3.

¹¹ Freilich, 2018, p. 176.

סיווג הסכסוך

תרשים 1 מציג את ההשפעה ההדדית של השקיפות והשונויות בארבע קטגוריות שונות של סכסוך.¹² הציר האנכי מייצג את רמת השקיפות בסכסוך, הנמדדת בהיקף המידע הזמין עבור צופים מבחוץ ועדכניות המידע, והציר האופקי מייצג את רמת הא־סימטריה, ההבדל בין השחקנים במונחי צבא (כמו נשק, ארגון ומשאבים) ותרבות (אידיאולוגיה, ארגון חברתי, אסטרטגיה וכדומה).

תרשים 1

סכסוכים מסוג א' (רביע א') מאופיינים בשונויות נמוכה (דמיון) בין השחקנים ובשקיפות נמוכה, בעוד המדינות שולטות במידע המועבר לציבור על המתרחש בשדה הקרב. סכסוכים מסוג זה מתאימים בדרך כלל לתאוריה הקלסית של המלחמה, שבה מושג

¹² המקור לתרשים: Ayalon et al, 2016, 256–257.

הניצחון באמצעות ההצלחה בשדה קרב של לוחמה רגילה. מלחמות העולם הראשונה והשנייה היו סכסוכים מסוג א'. סכסוכים מסוג ב' (רביע ב') מאופיינים בשונות גבוהה בין השחקנים ובשקיפות נמוכה. בסכסוכים מסוג ב' מושגים הניצחונות בעיקר בשדה הקרב, אך סביר שהצד החלש ינקוט שיטות של לוחמה בלתי סדורה כדי לקזז את היתרונות הצבאיים של הצד החזק, וכי המלחמה תלבש צורה של מבצעים נגד התקוממות.¹³

סכסוכים מסוג ד' (רביע ד') מתאפיינים בדמיון במאפייני השחקנים ובשקיפות גבוהה. תאוריית המערכה שפותחה עבור מבצעים מסוג זה, ומוכרת בתור "המהפכה בעניינים צבאיים" (RMA), מנסה להתחשב בהשפעות של רמת השקיפות הגבוהה אך פועלת בהנחה שמדינות עודן מסוגלות לשלוט בזרם המידע. התאוריה, שקיבלה ביטוי מוצלח במלחמת המפרץ ב-1991, כוללת ארבעה מרכיבים בסיסיים - תמרון, תקיפה מדויקת, עוצמה בחלל ולוחמת מידע - וכן טיפול בתקשורת.¹⁴

סכסוכים מסוג ג', שהם הרלוונטיים ביותר בצורות הלחימה המקובלות כיום, מתאפיינים ברמת שונות גבוהה בין השחקנים (בדרך כלל, גם אם לא תמיד, מדינות נגד שחקנים לא מדינתיים) ובשקיפות גבוהה. דוגמאות לעימות מסוג זה הן מלחמת לבנון השנייה (2006), ההתערבות האמריקנית באפגניסטן (2001-2014) ובעיראק (2003-2013) ושלושת המבצעים שניהלה ישראל מול עזה בשנים 2008-9, 2012 ו-2014.

בסכסוכים מסוג ג' לרוב ישאפו שחקנים לא מדינתיים לנצל את הכיסוי התקשורתי לטובתם, כדי לפצות על חולשתם הצבאית. דבר זה נעשה בשתי דרכים, שלעיתים קרובות משלימות זו את זו. הראשונה היא שימוש בשקיפות ובחשיפה כ"מכפיל כוח" כדי להגביר את האפקט של פיגועי טרור ולזרוע פחד בקרב אזרחי המדינה שנגדה פועלים השחקנים הלא מדינתיים, או בקרב אזרחי מדינות אחרות. שימוש באסטרטגיה זאת נעשה לא מכבר

¹³ Lawrence Freedman, "Regular and Irregular War," *Strategic Datalink*, 1 (2008), pp. 1-4; Colin S. Gray, "Irregular Warfare: One Nature, Many Characters," *Strategic Studies Quarterly*, 1(2) (Winter 2007), pp. 35-37. דוגמאות למבצעים מטיפוס ב' הן מבצע "אנקונדה" באפגניסטן ב-2002, קרב פלוג'ה השני ב-2004 ומבצע "סרוואל" במאלי ב-2013-2014.

¹⁴ Barry Watts, *What Is the Revolution of Military Affairs?*, Northrop Grumman Analysis Center, Washington DC, 1995, p. 56; Michael E. O'Hanlon, *Technological Change and the Future of Warfare*, Brookings Institute Press, Washington DC, 2000; Stuart E. Johnson and Martin C. Libicki, *Dominant Battlespace Knowledge: The Winning Edge*, National Defense University Press, Washington DC, 1995. דוגמאות לסוג כזה של קונפליקטים הן מלחמת המפרץ ב-1991 והשלב הראשון של המלחמה בעיראק ב-2003.

בידי ארגון "המדינה האסלאמית" (דאעש), שביים פיגועים והוצאות פומביות להורג ושידור אותם; כפי שניסח זאת המומחה האמריקני לטרור בריאן ג'נקינס ב־1974, "טרור הוא תיאטרון".¹⁵

האסטרטגיה השנייה כוללת מהלכים מכוונים שנוקטים שחקנים לא מדינתיים כדי להציג את עצמם כקורבנותיו של צד חזק יותר. במהלך מבצע "עופרת יצוקה" בעזה משכה תנועת חמאס את ישראל בכוונה לתוך אזורים מיושבים בצפיפות, במטרה להעלות את מספר הקורבנות בקרב האזרחים וכך לזכות באהדת הקהל בעולם ולהפעיל לחץ בין־לאומי על ישראל שתעצור את המבצע.¹⁶

סכסוכים כ"תוכנית ריאליטי"

הסיפור (נרטיב) של הקורבן הוא רב־עוצמה הן עבור התקשורת והן עבור קהלי היעד. תמונות יוצרות השפעה רבה יותר מאשר הקשר: תמונה של ילד עומד מול טנק תעורר אהדה מיידית. לכך נוספת הטיה פסיכולוגית מיידית של הזדהות עם הצד החלש.¹⁷ כשמדובר בדמוקרטיות, לאהדה כזו עשויות להיות השלכות מיידיות שיובילו לשינוי בתמיכה הבין־לאומית.

הדינמיקה שנוצרת כתוצאה מכך היא כזאת שבה המלחמה הופכת במובן מסוים ל"תוכנית ריאליטי": מהלכים צבאיים ננקטים לא כדי להשיג הצלחה בשדה הקרב, אלא כדי להפיק סדרה של דימויים חזקים, שיעצבו את התפיסות בעולם וכן בעורף של הצדדים הלוחמים. למעשה, שדה הקרב מאבד את משמעותו הגאוגרפית, נמתח ומתרחב לכל מקום שאליו מובילות אותו התמונות וחיבורי האינטרנט. סוג כזה של עימות הוא מופע אינטראקטיבי, שבו הצופים נוטלים חלק פעיל בהגדרת הגיבור והנבל ובהשפעה על

¹⁵ Brian Michael Jenkins, *International Terrorism: A New Kind of Warfare*, RAND Corporation, P-5261, Santa Monica, CA, 1974, p. 4; ראו גם גבריאל וימן, "תיאטרון הטרור", רפאל כהן-אלמגור (עורך), *סוגיות יסוד בדמוקרטיה הישראלית*, הקיבוץ המאוחד - ספריית פועלים, בני ברק, 1999, עמ' 247-264.

¹⁶ אסטרטגיה זאת הייתה מוצהרת והובעה בפירוש באתר חמאס ("אסטרטגיה של גדודי עז א־דין אלקסאם"), אך ההתייחסות אליה הוסרה ב־2014.

¹⁷ Alex P. Schmid and Janny De Graaf, *Violence as Communication: Insurgency, Terrorism and the Western News Media*, London: Sage Publications, 1982, p. 69

התוצאה הסופית. בתוך ההקשר הזה, השקיפות מציבה מגבלה ברורה על היכולת לעשות שימוש בכוח, באמצעות איום על הלגיטימציה הבין-לאומית של המדינה. כך, למשל, יכולה נערה פלסטינית כעֶדָד תמימי להשפיע על המאבק בזירה הבין-לאומית יותר מאשר גדוד צבאי.¹⁸

כוחן של התמונות הופך את המצלמה עצמה לנשק שלעיתים הופך את יחסי הכוח בין הצדדים המתמודדים: היא מחלישה את הצד החזק צבאית, ומעצימה את החלש, חסר אמצעי הלחימה, שהוא לרוב ארגון לא מדינתי הנאבק במדינה. משמעות ההשפעה שמפעילה התקשורת היא שהצלחה בשדה הקרב עלולה להרחיק מהניצחון כשתמונות של הרס ומוות שוחקות את התמיכה הבין-לאומית. ככל שההצלחה הצבאית של אחד הצדדים מכרעת ומובהקת יותר, כך גדל הסיכוי שהוא יראה כתוקפן וכנבל. פעמים רבות, הצד החזק אינו מבין את עוצמת הדימויים או את השלכותיהם ופועל כדי להסתיר את התמונות, באופן שרק מחרף את הבעיה.¹⁹

מקרה מובהק של התנגשות בין שתי תפיסות מלחמה שונות לחלוטין ניתן היה לראות בתגובתה של ישראל למשט לעזה במאי 2010.²⁰ כשישראל שיגרה את אנשי הקומנדו הימי לעלות על סיפון ה"מאווי מרמרה" היא פעלה במסגרת תפיסת לוחמה קלסית: הספינה נתפסה כאיום, וההצלחה נמדדה במניעת הגעתה לעזה. מזווית הראייה של המתכננים הצבאיים המטרה הזאת הושגה, אף שהמבצע גבה את חייהם של תשעה פעילים טורקיים (ועשירי שמת מפצעיו מאוחר יותר) על הספינה, ועוד 20 שנפצעו.

המפגינים, לעומת זאת, פעלו מתוך אסטרטגיה שהותאמה לעימות בעל שונות ושקיפות גבוהים - מטרתם הייתה ליצור אירוע תקשורתי שיעלה את המודעות לסגר הימי על עזה ויפעיל על ישראל לחץ להסיר אותו, גם במחיר של סיכון חייהם. הפשיטה של חיל הים

¹⁸ עוזי דן, "ריאל מדריד אירחה את עהד תמימי והעניקה לה חולצה עם שמה", **הארץ**, 29 בספטמבר 2018.

¹⁹ דוגמה מובהקת לדינמיקה הזאת היא הסרט שהיה מועמד לאוסקר 'חמש מצלמות שבורות'. הסרט, אשר מציג את המאבק הפלסטיני נגד גדר ההפרדה בבילעין, נסוב סביב שבירת המצלמות בידי חיילי צה"ל במטרה למנוע את הפצת התמונות שהכילו. במבט לאחור, מדובר בגישה מזיקה לחלוטין.

²⁰ Joshua Mitnick, "Flotilla Assault Off Gaza Spurs Crisis," **The Wall Street Journal**, June 1, 2010; Colum Lynch, "Was Israel's Flotilla Raid Legal?," **Foreign Policy**, June 1, 2010; "ICRC Says Israel's Gaza Blockade Breaks Law," **BBC News**, October 3, 2011.

הישראלי על הספינות הועילה למטרתם הרבה יותר מאשר לו היה המשט מגיע ליעדו. וכך הפכה הצלחה צבאית לתבוסה דיפלומטית, שבסופה נאלצה ישראל להתנצל בפני טורקיה ולשלם לה פיצויים, וכן להקל את הסגר באופן מהותי.²¹ ניכר ששחקנים לא מדינתיים מסתגלים למשמעויותיה של המלחמה החדשה מהר הרבה יותר ממדינות.

²¹ "All You Need to Know About the Israel-Turkey Reconciliation," **Haaretz**, June 27, 2016.